

A finnugor népek irodalmi nyelvének kérdései az újabb bibliafordítások tükrében

KERESZTES László

0. Előzmények

A jyvaskyläi finnugor kongresszus egyik szimpóziumának (Zur Frage der uralischen Schriftsprachen. Вопросы уральских литературных языков. Budapest 1995) központi témája a kisebb finnugor népek irodalmi nyelvének problematikája volt. A résztvevők arra jutottak, hogy az egyes népek egységes irodalmi nyelvének megalkotása vagy pedig elvetése végső soron az illető nép elitjének a felelőssége. Valamennyi kísérleti megoldás, irodalmi nyelvi változat közül előbb-utóbb vagy valamelyik győz vagy pedig több változat is elterjedhet. Véleményem szerint az a legfontosabb, hogy minél több mű szülessen a mesterségesen kiművelt, szabályozott irodalmi nyelven. A nyelvi tervezésnél fontosabb az volna, ha az anyanyelven írt művekre igényük lenne a kisebb finnugor csoportoknak, más szóval irodalomhoz az alkotók mellett olvasók is kellenek. Amennyiben vannak olvasók, akik használják az irodalmi nyelvet, ezt a szórakoztatáson, művelődésen túl intenzíven ki kell terjeszteni a társadalom minden szektorába: olyan nyelvváltozatot kell létrehozni, amely egyaránt használható a tudomány, a közigazgatás és a jog területén is. Enélkül ugyanis egy nyelvváltozat öncélú marad, és nincs esélye egy kis nép nemzeti nyelvéné válására. A három legnagyobb, önálló államisággal rendelkező, tehát államalkotó finnugor nép képviselői, szakemberei nem kívánnak beleszólni, de nincs is joguk követelőzni, sürgetni a nyelvi és társadalmi fejlődés menetét. Legfeljebb arra hivatottak, hogy felhívják kisebb rokonaik figyelmét a lehetőségekre, módszerekre, a nemzeti nyelv kimunkálásának buktatóira, de sikeres végigvitelére is. Saját példánkkal szeretnénk megmutatni finnugor rokonainknak azt az évszázadokig tartó rögzös utat, amelyen magyarok, észtek és finnek már sikeresen végigmentünk. Máról holnapra, egycsapásra sajnos nem várhatók eredmények!

1. Korai bibliafordítások

1.1. Nyugat. Az írásbeliség és az egységes nemzeti nyelvek kialakulásának kezdetei sok népnél a bibliafordításokhoz köthetők. E tekintetben a reformációnak is nagy szerepe volt. A latin szertartást és a Szentírást már csak az újlatin nyelvek beszélői értették meg, ám a germánoknak, a finnugoroknak és a nyugati rítust követő szláv népcsoportoknak érthetetlen volt. Az elmúlt kétezer év folyamán a teljes Bibliát több mint 600 nyelvre fordították le, az evangéliumokat vagy egyes részeit pedig kétszer, vagy inkább háromszor ennyire.

Teljes bibliafordítások egyelőre csak a három nagyobb finnugor nyelven, valamint az északi lapon (számi) készültek. E népek mindnyájan főként a nyugati kereszténység szférájába tartoznak. Álljon itt néhány fontos adat!

Magyar: Az első fordítás-nyelvelmékek a 15. századi kódexekben maradtak fenn. Ezek újszövetségi Szentírás-részleteket jelentenek. Az első teljes Újszövetség-fordítás Sylvester János nevéhez fűződik (1541). A teljes Biblia fordításai évtizedekkel később jelentek meg (Károli Gáspár 1590-ben református, Káldi György 1626-ban katolikus). Abban, hogy a magyar irodalmi nyelv az északkeleti nyelvváltozaton alapult, lényeges szerepe volt a magyar nyelvű Bibliának. Ezt a nyelvjárást használta a nyelvújító Kazinczy is. Mi lett volna, ha pl. a Sylvester-féle *i-ző* terjedt volna el, vagy egy más, pl. *ö-ző* fordítás készült volna?

Finn: Elsőként Mikael Agricola Új Testamentuma jelent meg finnül (1548). A teljes Biblia Eerik Sorolainen, majd egy fordítói csoport munkájaként 1642-ban szólalt meg finn nyelven. A fordítások – így a mai irodalmi standard is – a különböző finn nyelvjárások sajátos ötvözetén alapultak.

Észt: Az Újszövetség déli észt nyelvjárásban (1686), a teljes Biblia északi észt dialektusban (1739) került használatba. Ez a teljes bibliafordítás döntött az észt irodalmi nyelv kialakulásában – a déli nyelvjárás ellenében – az északi nyelvjárás csoport javára.

Lapp (számi): Az ún. kis finnugor népek közül a lapp az egyetlen, amelynek jelentős része nem Oroszországban, hanem a skandináv országokban él. A protestantizmus trendje szerint a déli (umei lapp) Újtestamentum 1755-ben jelent meg, a teljes Biblia fordítása pedig 1811-ben készült el de máig kéziratban maradt). Az északi/norvég lapp Újtestamentum Nils Vibe Stockfleth fordításában 1840-ben, végül az Ótestamentum Lars Hætta munkája nyomán 1895-ben jelent meg.

1.2. Kelet. A finnugor (uráli) nyelvek Oroszországban élő többségének nincsenek régi nyelvemlékei, amelyeknek segítségével a kutatók a belső rekonstrukció segítségével felvázolhatnák e nyelvek távolabbi múltját. A zürjén kivételével (özürjén szövegtörödékek Permi Szent István fordításában a 14. század végéről valók) az összes többi oroszországi rokon nyelvünk írásbelisége mindössze néhány évszázadra megy vissza.

Igen becsesnek számítanak a legelső, a túlnyomó részt a 18. század második feléből származó szójegyzékek, rövid szövegek, amelyek arról tanúskodnak, hogy egy-egy ortodox kolostori központban (Moszkvától keletre a Volgavidéken: Nyizsnij Novgorod, majd Kazany, Szibériában: Tyumeny; Moszkvától nyugatra: Tver, később északon, Karjalában: Petrozavodszk) „team-munkaként” már megpróbálták különböző oroszországi kisebbségi nyelvekre átültetni az Újszövetséget. Ebben a munkában minden bizonnyal tevékeny részt vállaltak a finnugor népek ott tanuló fiataljai, akiket nagyrészt missziós munkára képezték ki.

A 18. században Oroszországban is felmerült a modern fordítások igénye, hiszen a régi, óegyházi szláv szövegeket már az orosz hívők sem értették meg teljesen. Így hozzáfogtak a modern, közérthető kiadások előkészítéséhez. A fordítóközpontokat összefogó Orosz Bibliaszövetséget (Российское Библейское Общество) 1813-ban alapították meg Szentpéterváron. Az első modern újszövetségi fordítás ennek gondozásában 1821-ben jelent meg orosz nyelven. A modern ószövetségi fordítás csak később látott napvilágot.

Oroszországban párhuzamosan az orosz fordítással –, mint mindig, akkor is – „központi vezérléssel” készültek az első finnugor kiadványok a 19. század 20-as éveiben. A fent említett előmunkálatoknak köszönhető, hogy a 19. század elején aránylag gyorsan elkészültek a szövegfordítások, amelyek az 1820-as években már nyomtatásban is megjelentek: főként az Újtestamentum részei vagy egésze (evangéliumok, az apostolok cselekedetei és a különböző keresztény közösségeknek írt levelek; pl. tveri karjalai 1820, erza-mordvin 1821, moksa-mordvin 1827, hegyi cseremisiz 1821). A hitélet gyakorlati kérdéseinek tisztázására katekizmusokat is készítettek. Korábbi fordításrészletekről csak közvetett bizonyítékaink vannak. A modernizált változatok aztán sorra követték ezeket a század második felében és a századfordulón is, egészen az októberi forradalomig.

A cirill ábécé a legtöbb kis finnugor nyelv leírására nehezen használható, de más lehetőség nem lévén az írástudó szerzetesek csak erre támaszkodhattak. (Nem volt ez másként a latin tekintetében a ma latin betűs magyar, finn és észt irodalmi nyelv esetében sem.) Néhány szerzetes még a nyugat-euró-

pai egyetemekre is elvetődött (pl. Damaszkín, alias Szemjonov hat évet töltött Göttingenben, ahol Schlözerrel is kapcsolatba került). Az ilyen művelt püspökök vezetésével folyt a fordítói munka. Természetszerűen az egyházi szláv fordítás, majd ennek a modernizált változata lett az alap, de néhány tudós pap minden bizonnyal a görög eredetit is használta. A nyugati tanulmányutakról biztosan magukkal vittek latin és német nyelvű kiadványokat is. Egyedül a karjalai nyelvjáráásokat próbálták latin betűkkel is leírni.

Minthogy a lakosság analfabéta volt, ezek a kiadványok nem jutottak el a széles néprétegekhez, és kérdéses a jelenlegi fordításoknak az utóélete is.

2. Újabb kiadványok

Az ismert történelmi körülmények 1917-ben gátat szabtak a fejlődésnek, noha a nemzeti kisebbségek irodalmi nyelveinek kimunkálását törvényben deklarálták, legalábbis 1936-ig. Később csak a „peresztrojka”, a rendszerváltozás tette lehetővé Oroszországban is, hogy az 1990-es években a finnországi és svédországi központtal működő Bibliafordító Intézet (Institute for Bible Translation, Stockholm–Helsinki, alapítva 1973) és az akkori Szovjet Tudományos Akadémia Irodalmi és Nyelvi Részlege együttműködésben koordinálja a fordításokat. 2009-ig a Bibliafordító Intézet több mint ötven nyelven adott ki fordításokat. Az Intézet központja Stockholm, Helsinkiből pedig főleg a finnugor nyelvű fordításokat gondozták és gondozzák. (Szép gesztus lenne tőlünk magyaroktól, a finnugor nyelvcsalád legagyobb tagjától, ha a finn példát követve mi is gondot fordítanánk a kisebb rokon nyelvi csoportok bibliaismeretének fejlesztésére.)

A 19. századi fordítások még a leplezetlen hittérítés céljait szolgálták. Minthogy az oroszországi finnugor népcsoportok jelentős részét az iszlám is igyekezett hatása alá vonni, az ortodox tanoknak a kisebb finnugor népek anyanyelvén történő megszólaltatása elsősorban azt a célt szolgálta, hogy a másik oldalról jövő hatásokat ellensúlyozza. (Vö. Maticsák 2009.) Felvetődik a kérdés, mi szükség van ma az újabb fordításokra. A jelenlegi kiadványok is – bár leplezetten – az újra éledő hitélet számára kívánnak segítséget nyújtani, nehezen képzelhető el, hogy hatásukra az anyanyelvi istentiszteletek (‘szluzsba’) száma rohamosan emelkedne vagy az anyanyelvi papképzés is szárnyra kapna. Nem volna azonban haszontalan, ha legalább az iskolai oktatásban olvasmányként használnák ezeket a kiadványokat.

Elsőnek egy orosz gyermekbiblia készült el (Детская Библия 1983, 1990), amely mind ószövetségi, mind pedig újszövetségi történeteket tartal-

maz, közérthetően, eredeti idézetekkel, iskolások számára. Ezt az összefoglalót több finnugor nyelvre lefordították.

Ezenkívül Jézus életéről két sorozat is napvilágot látott: „Jézus élete” és „Jézus, a gyermekek barátja”. Ezek a füzetek a fenti gyermekbibliából tartalmaznak újszövetségi történeteket. Ma már minden finnugor nyelven vagy fontos nyelvjárásban hozzáférhető egy vagy több evangélium és az Apostolok Cselekedetei. További fordítások is tervbe vannak véve, és néhány próbafüzet az Ótestamentumból is készült. Tudomásom szerint már csak a legtávolabbi nyelvrokainknak, a szamojédoknak a nyelvén, nyelvjárásain nem szólalt meg a „jó hír”.

Köszönettel tartozunk a helsinki Suomen Pipliaseurának, amely készséggel rendelkezésünkre bocsátotta friss anyagainak listáját (1. lejjebb a Források jegyzékét), sőt a kiadványok nagy részét meg is kaptuk tőlük a folyó kutatások számára. Továbbá sikerült beszereznünk a régebbi fordításokat is a helsinki Kotimaisten kielten tutkimuskeskus-ból (Kotus).

A könyvecskék többszöri kiadása bizonyítja, hogy sok anyanyelvi beszélő otthonába eljutottak. Más kérdés, vajon fel tudják-e, fel merik-e használni ezeket a kiadványokat az iskolai oktatásban? Nem az számít, hogy az ortodox vagy *horribile dictu* pogány sámánhiten nevelkedett kisgyerekek mennyit értenek meg a számukra teljesen idegen kultúrából, földrajzi környezetből, erkölcsi értékrendből, és hogy mennyire fogékonyak irántuk. Nem várható el, és nem is elegendő ahhoz, de nem is lehet célja e kiadványoknak, hogy hatásukra e népcsoportok keresztény közösségekké formálódjanak. E kiadványok legnagyobb jelentőségét abban látom, hogy a folklóron nevelkedett és kibontakozó irodalmi nyelvek tudorai nyelvi megoldásokat találjanak az idegen környezet, értékrend és eszmék átültetésére. Ez egyfajta nyelvújításra ösztönzi a fordítókat. Ugyanígy jártak el annak idején az egyházatyák, amikor héberből és görögből fordították latinra az Igét, majd később azok is, akik ezeknek az eredeti vagy latin fordításaiból készítették a nemzeti nyelvű kiadványaikat. – És még egy fontos dolog: a marxizmus klasszikusait nem ültették át oroszról mordvinra, votjákra vagy vogulra és osztjákra! Ez eszköze és módja volt az oroszosítási törekvéseknek, hiszen ezen eszmék elsajátítása legalábbis a formálódó, gyér értelmiség számára kötelező volt, természetesen oroszul. A bibliai kiadványok ezzel szemben anyanyelvükön próbálják megszólítani a kicsiket, akik a falvakban csak az iskolában kezdenek oroszul tanulni.

A Debreceni Egyetem nyelvészeti doktori programjának oktatói és hallgatói egy-egy előtanulmányt készítettek a fordításokkal kapcsolatos kérdések-

ről; ki-ki a saját érdeklődésének megfelelően különböző szempontok szerint tanulmányozta a fordításokat: készült fogalomkörök szerint csoportosított szórótegekről etimológiai tanulmány, egy-egy frazeológiai csoport elemzése, továbbá a különböző nyelvek fordításai alapján kontrasztív tanulmány, valamint a régebbi és az újabb fordítások összevetésével nyelvtörténeti áttekintés is. Ami a vizsgált nyelveket illeti, széles a spektrum: vizsgáltuk az északi és a keleti-lappot, a karjalai nyelvjárások közül az északi- és tveri karjalait, az olonyecit (livvi), a vepszét, az erza- és moksa-mordvint, az északi vogult és osztjákot, de – minthogy a fordítások közvetítőnyelvek segítségével készültek – sokszor megemlítettük az orosz és finn megfelelőket is, és természetesen mindenütt megvannak a magyar fordításaik is. (A kutatások eredményeit a *Folia Uralica Debrececiensis* kötetekben tettük közzé magyarul, angol, ill. német nyelvű összefoglalókkal; l. az Irodalomjegyzéket.) Látható, hogy a sorból sajnos hiányzanak a cseremiszi és a permi fordításokon alapuló elemzések. Ezekre a nyelvekre külső segítséget várunk.

3. A kutatások jelentősége és lehetőségei

A bibliafordítások kutatásának jelentősége és lehetőségei röviden a következőkben foglalhatók össze (vö. Maticsák 2009):

– A fordítások nagyjából azonos szöveg, az újszövetségi írások alapján készültek, ezért a rendelkezésünkre álló különböző finnugor nyelvi anyag standard, párhuzamos korpuszt alkot, amelynek tagjai alkalmasak összehasonlításra. Az egységes orosz alapszöveg kitűnő lehetőséget teremt erre. – Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a legújabb fordítások nem mentesek a „nyugati” hatástól. A fordításokat ugyanis főként a finnek koordinálták, és több olyan fordítót is kiképeztek, akik segítségül hívhatták a finn szövegváltozatokat is. (Vö. Fábíán 2007: 29–30.)

– A fordítások alkalmat adtak és adnak egyfajta nyelvújításra. Ennek eszköze a szókincs fejlesztése. A neologizmusok, az új kifejezések alkotása lehetővé teszi a szókincs szemantikai vonásainak elemzését, a grammatikakutatást, pl. az agglutinációs folyamatok figyelemmel kísérését. Ezek a kutatások hatással vannak a terminológiaalkotás továbbfejlesztésére.

– Minthogy az európai nyelvek legkorábbi szövegei bibliafordítások, a nyelv- és szókincsfejlődés vizsgálatában nem áll a kutató rendelkezésére egyéb régi szöveg. Emiatt igen becsesek mind a régi, mind pedig a legújabb fordítások.

– Nagy lehetőségek vannak a 19. századi bibliafordítások számítógépes feldolgozásában. Megfelelő adatbázis-építéssel páratlan anyagot nyerhetünk

a történeti kutatásokhoz, amelyek alapján felderíthetők a neologizmusok fejlődési tendenciái és felvázolhatók a további fejlődés perspektívái. (Vö. Maticsák 2009.)

A Bibliának vagy részeinek a fordítása végső soron általában azt a célt szolgálja, hogy a keresztény vallás szélesebb körben elterjedjen, hogy az a szöveg, amelyen a vallás alapul, az emberek kezébe kerüljön. A fordítás különbözőképpen történhet. A két legszélsőségesebb lehetőség a következő:

a) A szöveg teljes egészében a szóban forgó nyelv adott rendszerén belül mozog (mind a szókészlet, mind a frazeológia terén). Ez az eljárás megkönnyíti a recepciót; a szóban forgó nyelvet beszélők otthonosan mozognak a számukra új témákat érintő szövegekben is.

b) A szöveg a lehető legszorosabban támaszkodik az eredetire. Ez annyiban hasznos eljárás, hogy az egyes részletek, szavak stb. mögött teljes felfogás, komplex tényállások, az idegen kultúra vonásai szoktak rejtőzni – a Biblia esetében többek között az Ótestamentum tanításaitól átitatott népek kultúrája és hagyományai: zsidó, arámi, görög, római s egyéb szellemi és anyagi hátterek.

A gyakorlatban természetesen e két véglet aligha fordul elő. A jó fordítás felsőbbrendűsége éppen abban nyilvánul meg, hogy egy, részleteiben jól megfontolt közéleti választ. (Vö. Widmer 2004: 127.)

4. Példák a különböző megközelítési és elemzési módszerekre

Az anyag kutatása több lépcsőben végezhető: elsődleges a bibliai fogalomkörök meghatározása, összegyűjtése; a neologizmusok nyelvenkénti tanulmányozása; több tanulmányozott nyelvjárás vagy nyelv összevetése; egy frazéma vizsgálata több nyelvben; a szókincsnek eredet szerinti osztályozása (jelentésátvitel, belső keletkezésű szavak és idegen elemek); végül a neologizmusok komplex vizsgálatára is sor kerülhet. Mindezen vizsgálatok megkönnyítésére számítógépes adatbázis készíthető.

4.1. Egy nyelv fogalomkörök szerinti, szemantikai vizsgálata

Fontos lenne összegyűjteni a legfontosabb bibliai „szakszavakat” (vö. Keresztes 2002: 195–196), amelyek kifejezik

- a Szentírást és részeit (biblia, szövetség/testamentum, evangélium);
- a Szentháromsággal kapcsolatos fogalmakat (Isten, Atya, Teremtő, Mindenható; Fiú, Messiás, Felkent, Megváltó, Megmentő, Megszabadító, Úr, Főpap; Szentlélek);
- bibliai lények megnevezéseit (ördög, sátán; angyal, bálvány);

- egyházi, civil és katonai személyeket (próféta, apostol, rabbi, pap, írástudó, bölcs, szent, felebarát; vámos; ezredes, százados);
- bibliai helyeket (édenkert, paradicsom, katakomba) és a földrajzi neveket (Földközi-tenger);
- az élettelen természet megnevezéseit (sivatag, ásványok) (vö. Balogh 2004);
- az állatok és növények neveit, amelyek az adott területen nem őshonosak (teve, cet, sáska; füge, szőlő, olajfa, olajbogyó);
- a betegségeket (lepra, ótvar, vízkór, bélpoklosság) (vö. Dusnoki 2004);
- objektumokat (trónus, sátor, harang, alamizsna);
- az elvont fogalmakat, eseményeket és cselekvéseket (példabeszéd, csoda, bűn, véték; vétkezik, kísért, szentel, áld, áldoz, becsül, tisztel, magasztal, imád, keresztel, feltámad, feltámaszt) stb. (Vö. Fábrián 2004; 2007; Keresztes 2005.)

A speciális fogalmak, amelyek a keresztény vallás tartalmával függenek össze, és még nincsenek meg a szóban forgó nyelvben, egyrészt az (általában görög) eredeti formában kerülnek át idegen, illetőleg kölcsönzött szóként. A kiadványokban ezeket lehetőség szerint lábjegyzetekkel, vagy egyéb kommentárokkal, magyarázatokkal látják el. Másrészt a fordítók az illető nyelv belső lehetőségeivel élve neologizmusokat alkothatnak. (Vö. Widmer 2004: 127.)

Célszerű lenne nemzetközi kutatócsoportot létrehozni a bibliafordítások kutatására és a belőlük adódó tapasztalatok levonására. Ész, finn és magyar kollégáim saját nemzeti, irodalmi nyelvük történetével minden bizonnyal hasznos tanácsokat tudnának adni kisebb finnugor testvéreinknek irodalmi nyelvük kialakításához és a különböző szakterületek szókincsének megalkotásához.

4.2. Egy-egy nyelv formai megoldásai, a terminológiaalkotás módozatai (egy nyelv – több kifejezés)

Néhány korábbi tanulmányomban megvizsgáltam, milyen módon járt el például a vogul bibliafordító a keresztény vallás fogalmai esetében. Rendelkezésemre állt Márk evangéliumának új (2001-es) vogul fordítása. Néhány új szót és kifejezést gyűjtöttem össze e kiadásból, amelyek alapján megkíséreltem vázolni a fordító által követett megoldásokat (Keresztes 2002; 2004).

Jelentésátvitel

1) A legegyszerűbb megoldás, hogy a szavak új jelentésben vagy jelentésárnyalatban jelennek meg: *ялныш* 'ép; szent pogány szertartás szerint' > 'szent', *лылы* 'lélegzet, lélek, élet' > 'Szentlélek', *Торум* 'ég, istenség' > 'Is-

ten', *к̄с̄сяй* 'gazda' > 'Úr', *н̄ох-ялты* 'megjavul, meggyógyul' > 'feltámad', *сарты* 'beken' > 'felken', *х̄от-э̄рүвлахты* 'elfelejt' > 'megbocsát' stb.

2) Ritkábban fordul elő régi szó felelevenítése: *исхор* 'szellem'.

Szóalkotás (belső keletkezésű elemek)

A fordításban jól megfigyelhetők azok a nyelvújítási módszerek, amelyek egyrészt a finnugor nyelvcsalád agglutinatív voltából erednek, másrészt a szóösszetétel révén is gazdagítják az új fogalmak arzenálját. (Ezek az eszközök a többi finnugor nyelvekben is produktívak.)

3) A szóképzés igen produktív módja a szóalkotásnak: *Ханисътан хум* 'Mester, Tanító, Rabbi' (< *ханисъты* 'tanít'), *янытлы* 'magasztal' (< *яныг* 'nagy') stb.

4) Önálló szavak agglutinálódtak képzőkké; ez a folyamat jelenleg még nem záródott le; hiányzanak az elliptikus megoldások: *агтнэ в̄армалы* 'hit' (< 'hívó dolog'), *й̄урхатнэ в̄армалы* 'áldozat' (< 'áldozó dolog'), *н̄ох-ялтнэ нак* 'feltámadás' (< 'felemelkedő esemény'), *о̄лыглатт̄ал нак* 'csoda' (< 'nem levő esemény') stb.

5) Kopulatív (összefoglaló, mellérendelő) összetételek: *м̄а-в̄ит* 'föld + víz' > 'világ' stb.

6) Az egyéb, alkalmi szóösszetételeknek ugyancsak igen nagy szerepe van a szóalkotásban: *х̄он-м̄а* 'király + vidék' > 'királyság', *н̄үн-о̄йка* 'pap + bácsi' > 'zsidó pap', *корчица-сам* 'mustár + szem' > 'mustármag', *н̄ань-нум* 'kenyér + fű' > 'gabona' stb.

Jövevény- és idegen szavak (orosz, zürjén, tatár) – l. lejjebb!

Ugyanígy vizsgálta meg például A. D. Kakszin (1996: 278—282) és Widmer (2004: 127—139) a suriskári osztják és a kazimi osztják fordítás megoldásait. Ezek a tanulmányok átvezetnek a következő lehetőségre: a különböző nyelvekben használatos kifejezéseket össze lehet vetni egymással. Látható, hogy az osztjákban is hasonlóak a gondok és a megoldások.

4.3. Több nyelvjáráscsoport vagy nyelv kontrasztív vizsgálata (több nyelv – több kifejezés)

Ez a vizsgálat lehetőséget ad az egyes szóalkotási módok produktivitásának összevetésére. Ilyen kontrasztív vizsgálatra hozok példákat a két mordvin nyelvjáráscsoportban, ill. irodalmi nyelvben (vö. Appendix 1). A példákból kitűnik, hogy a két csoport között e tekintetben sem mutatkoznak lényeges különbségek.

4.4. Egy kifejezés kontrasztív vizsgálata különböző nyelvekben (egy kifejezés – több nyelv)

Egyes kifejezéseket még több nyelvben is elemezni lehet. Példaértékű Raija Bartens kitűnő tanulmánya, amelyben a szerző részletesen elemzi a *bűn* finnugor nyelvi kifejezéseit. A vizsgálatból kitűnik, hogy a finnugor népektől eredetileg teljesen idegen keresztény valláserkölcsei fogalmak átültetésekor a fordítók sokszor felhasználják azokat az eredeti szavakat, amelyek az illető nép szokás- és hiedelemvilágából adaptálhatók voltak. Az ősi és idegen terminológia párhuzamosan él. (Vö. Bartens 1999: 15–28; Armutlieva 2004: 23; Peneva 2004: 101–112.) A ’bűn’ szó leginkább a ’bűnt megbocsát; to forgive; простить, прощать’ – ’bűnt megbán; to repent; (по)каяться’ – ’bűnből megtér; to repent; (по)каяться’ frazémákban fordul elő (Keresztes 2008: 49–64).

A 2. számú táblázat összefoglalja a finnugor nyelvek megoldásait (l. Appendix 2). Összehasonlításképp álljon itt a vizsgált nyelvek példáinak rövid elemzése! (Vö. Keresztes 2005: 47–57.)

Finn: Az *antaa anteeksi* ’megbocsát’ eredeti jelentése ’ajándékul ad’ > ’(adósságot) elenged, „stornóz”’ > ’megbocsát’ (vö. fr. *pardon* ~ lat. *perdonare* ’odaad, ajándékoz’; Hakulinen 1969: 25–26). A *katua* ’megbán’ talán a *kadota* ’elmarad, elhagy’ igéből keletkezett szóhasadással (SSA), a megtérés pedig megfordulás (*kääntyä*).

Észt: Az *andeks anda* ’megbocsát’ valószínűleg a finnől került át (SSA I/76). Ezt használják általánosan, akár bűnbocsánatról, akár a vétkek megbocsátásáról, akár az adósság elengedéséről van szó. A *meelt parandada* ’megbán, tkp. megjavítja lelkét’. Ugyanez a kifejezés használatos a megtérésre is, bár párhuzamosan megtalálható a *pöörduda* ’megfordul, megtér’ ige is. A kétnyelvű szótárakból ismert é. *kahetseda* ’megbán’ (~ fi. *katua*) a vizsgált részekben nem fordult elő. A szótárak frazémáiban sem a bűnbánat jelentés szerepel.

Karjala: A ’bűnt megbocsát’ részben az oroszról átvett igével, másrészt körülírással (’bűnt elenged’) fejezik ki. A ’bűnt megbán’ kifejezést a ’bűnt elhagy’ szókapcsolattal adják vissza. A ’megtérés’ a ’bűnből Isten felé/Istenhez visszafordulást’ jelenti.

Olonyec: Az olonyeci szövegrészekben a ’bűnt megbocsát’ kifejezést részben az oroszról átvett igével, másrészt körülírással ’bűnt eltöröl’, ill. ’le-mos’ fejezik ki. A ’bűnt megbán’ kifejezést a ’véleményt/gondolatot megváltoztat’ szókapcsolattal adják vissza. (Ez hasonlít az észtenben használt képhez;

ld. feljebb.) A 'megtérés' az olonyeciben is a 'bűnből Isten felé/Istenhez visszafordulás'. (Vö. Peneva 2004: 106, 108.)

Vepsze: Az idézett vepsze példákból kiderül, hogy a 'bűn megbocsátását' a bűn, véték, adósság stb. 'elengedése, elfelejtése' fejezi ki. A 'megbánás' és 'megtérés' főként ugyanazzal a szóval fejezhető ki: 'megfordulás, megtérés'. Nincs tehát külön kifejezés a bűnbánatra, illetőleg a megtérésre. A *kärauta* 'fordít', visszaható formája *kärautakse* 'fordul', a *kärdä* [*kärd'ä*] családjába tartozik, amelynek jelentése '(fonalat) sodor', vö. fi. *kiertää* 'teker, sodor; forong; kerül' (SSA I/354), tehát valamilyen oda-vissza vagy körkörös mozgást jelöl. Ezt az igecsoportot a fordítók alkalmasnak tartották a bűnből való megtérés, az Istenhez fordulás kifejezésére. A szótárakban (1972, 1995) megtalálhatók a *gräkh* 'bűn', *abid* 'vétség, sértés' szavak, ám a vizsgált frazémák teljességgel hiányoznak belőlük. – Megjegyzendő, hogy az orosz 'прости, прощать, megbocsát' csak az 1972-es szótárban van adatolva: *prost'tä* 'прощать': *prost'kät mindaiñ, grähkišt!* 'простите меня, грешную!' A vizsgált evangéliumfordításban ez nem fordult elő.

Lapp: A megbocsátásra leginkább a finn eredetű *addit ándagassi* tükörfordítást, ritkábban az 'eltöröl' igét. A bűnbánatot és megtérést a 'fordul' igével fejezik ki. Ez karjalai hatásra alakulhatott így.

Erza-mordvin: A bűnbánat a bűn elvetése (*vit'kst'ems*), a bűn megbocsátása pedig a vétkek elengedése vagy elengedődése, ritkán ez az ige párban áll az orosz eredetű szóval. A megtérés a bűnöktől való elfordulás (*vel'avtoms*).

Moksa-mordvin: A bűnt szintén elengedik. Az E/M *нолдамс* (*noldams*) igének mindkét nyelvjáráscsoportban megvan a konkrét jelentése is. A megtérés az Istenhez való fordulás (*šaraftəms*).

[**Osztyák:** A gyér példaanyag alapján kimondható, hogy a bűnbocsánat (*нох пайтты*) a bűnök elsimítása, a bűnbánat a bűnök elmondása, megvallása, a megtérés pedig fordulás.]

Vogul: A bűnbocsánatot a vétkek elfelejtése, elfelejtődése jelenti, a más finnugor nyelvekben használatos, konkrét jelentésű 'elenged' ige (*юв-марты*) nem használatos ebben az értelemben. A vogulban – úgy tűnik – a fordító nem tudott mit kezdeni a bűnbánattal, a bűnbánat az ő értelmezésében a bűn eldobása vagy elvetése. Egy másik példában a bűnbánatot, ill. a megtérést a vétkek elhagyása jelenti.

Magyar: A legtöbb finnugor nyelvhez hasonlóan a megbocsátás a bűnök elbocsátása, a bűnbánat a bűnt bajnak, betegségnek tartja, sajnálja, hogy elkövette, a megtérés pedig a bűnöktől az Istenhez való visszatérés.

Az angol fordításban a megbocsátással szemben a bűnbánatra és a megtérésre ugyanaz a szó használatos. Az oroszban is egybeesik a megbánás és megtérés.

Ugyanígy kezelhetők a 'kereszt, kereszttség, keresztel' (lapp: Armutlieva 2004: 23; több fgr. nyelv: Keresztes 2005: 47–57), 'kísért' (mordvin: Fábíán 2004), 'dicsőség' (több finnugor nyelv: Fábíán 2007) stb. szemantikai mezők és frazémáik is.

4.5. Egy nyelv terminológiájának eredet szerinti vizsgálata

A fenti összefoglalókból (l. Appendix 2), valamint például a mordvin megoldásokból (l. Appendix 1) látható, hogy a szóalkotás módozatai (képzés, összetétel) oroszlanrészt vállalnak a bibliai terminusok anyanyelvi megjelenítésében. Ezeknek komponensei állhatnak ősi (uráli, finnugor stb.) rétegből vagy a részletes etimológiai kutatások révén feltáruuló jövevényelemekből is. E kutatásoknak és az egyes finnugor népek földrajzi elhelyezkedésének alapján megjósolhatók az idegen szavak kölcsönzésének iránya. A legnagyobb választóvonal a nyugati és a keleti keresztény kultúra között húzódik. A kulturális határ nem mindig esik egybe az államhatárokkal, ám ezek nem hanyagolhatók el a mai kulturális régiók vizsgálata szempontjából. Egy-egy néptörredék sorsát azonban döntően meghatározta a kulturális és vallási hovatartozás, és ennek jóvoltából egyazon nép csoportjai – a nyelvi közelség és a politikai/vallási körülményeik révén – más-más szférába tartoznak.

Lássunk néhány példát finnugor téren!

A balti finn csoportok és nyelveik nagyon közel állnak egymáshoz, ám az egységes alapnyelv nyelvjárásaira az egyes csoportok eltérő történelmi körülményei differenciáló tényezőként hatottak. A fő tendenciák a következőképpen vázolhatók: a finnek skandináv (valamennyire orosz), az észtek alnémet (majd erősebben orosz), a karélok, vepszék szinte kizárólag orosz befolyást mutatnak. (Vö. Savijärvi 1994: 45–61.)

Jelenleg – véleményem szerint éppen a bibliafordítások révén – a karélok és a vepszék finn nyelvi hatókörbe vonódhatnak. (Érdekes jelenség, hogy ezek az irodalmi termékek latin betűkkel jelentek meg. Az első, 19. század eleji tveri-karjalai Újtestamentum még cirill betűs volt!) A lívek sajnálatos módon szinte nyomtalanul beolvadtak a lett lakosságba.

Két kultúra határán hanyódnak a lappok. Északi és déli csoportjaik skandináv, erősebb finn befolyásról tanúskodnak, az inari lapp – 1917-től – főként a finnekkel voltak kapcsolatban, ők közvetítették a skandináv szavakat;

a kildini lakosság nyelvjárása a Kola-félszigeten intenzív ortodox hatásokról tanúskodik. Az orosz hatás kezdetben karjalai közvetítéssel jutott el hozzánk. Néhány példa: inari *kastađ* 'megkeresztel' < finn *kastaa*, kildini *рѣстѣ* id. < karjalai *ristie* < orosz *крестить* (vö. Armutlieva 2004: 17–25).

A „középső”, oroszországi finnugorok közül a mordvin, és a zürjén szinte kizárólag orosz, a cseremiszi és a votják az orosz mellett kisebb török (csuvas, tatár, baskír) hatást mutat.

A másik végletet a szibériai régió képviseli: a vogulok és az osztjákok a sámánizmus, animizmus jegyeit hordozzák. Az orosz befolyás zürjén közvetítéssel érvényesült; ez a tendencia jól kivehető a bibliafordítások terminológiájában (Keresztes 2004, Widmer 2004). Érdemes lenne megvizsgálni az ortodoxia és az iszlám közötti határmezsgyét is!

Jövevényszavak

A vogul és osztják fordítói megoldások hasonlítanak, ami a közös kulturális és areális vonásokból, valamint a viszonylag közeli nyelvrokonságból eredhet.

7) Mint várható, a jövevény terminológia jelentős hányada az oroszból származik. Az orosz szavak sokszor változatlanul még akkor is megmaradhatnak, ha fonetikai szerkezetük idegen a vogul és osztják hangrendszer számára. Nem is lehet tudni, vajon hogyan ejthetik őket, pl. vogul/osztják *саранча* 'sáska', vogul/osztják *верблюд* 'teve' stb. Az oroszból kölcsönzött szavak közül sok az olyan, amely magában is jövevény szó az újszövetségi koiné-görögből; az írásmód világosan mutatja, hogy orosz közvetítéssel került át az obi-ugorba, pl. vogul/osztják *ангел* 'angyal' (*ангел/анкел* helyett); *евангелие* 'evangélium' (*еваңгелие/эваңкелие* helyett); több hely- és tulajdonnév: *Гедҕсемания* (*Кетсемани/Кессемани* helyett). (Vö. Widmer 2004: 130.) – Sok orosz eredetű szó azonban már alkalmazkodott a vogul, ill. osztják fonetikához. Így például hanghelyettesítések történtek, a szótagszerkezet és a hangsúly is „vogulos”, ill. „osztjámos” lett, pl. vogul *карек*, osztják *ка́рэк* < *грех* 'bűn', vogul *сáккон* < *закон* 'törvény, parancs(olat)', de: osztják *закона*, vogul *луситы* < *служить* 'szolgál'. Az utóbbiak régebbi átvételeknek minősülnek a hanghelyettesítési megoldások miatt. Az orosz helyesírás azonban a régi kölcsönszavakban is „kísérthet”: a vogul *карек* helyesen *ка́рэк* lenne, mint az osztjában, hiszen a vogulban nincs *í* fonéma!

8) A keresztény szakszavak egy része a zürjénből vagy az oroszból zürjén közvetítéssel került a vogulba (vö. Rédei 1970), pl. vogul/osztják *сыстам* 'tisztá' (zürj. < or.), vogul *күсяй* / osztják *куща* 'Úr' (< or.); vogul *пёрна*,

osztják *перна* 'kereszt' (< zürj.), vogul *веськат*, osztják *вещкат* 'igaz' (< zürj.). Csak vogul *куль* 'ördög' (< zürj.). Ez utóbbi ősi szó, és a vogulban is megvan az etimológiai megfelelője (~ *хуль* ua.), mégsem ezt használják, ami arra vall, hogy a keresztény hittérítők között zürjén papok is tevékenykedtek.

9) Néhány szó szibériai tatár eredetű, pl. vogul *хорахси*, osztják *хорахци* 'gonosztevő, lator', vogul *хөн* 'király' stb. Ezek eredetileg természetesen a bibliai kifejezésekre később foglálódtak le. (Vö. Keresztes 2004: 73–86.)

4.6. Neologizmusok

10) Nyelvészeti szempontból természetesen a neologizmusok a legérdekesebbek. Ezeknek egy részét lábjegyzetben körülírással és/vagy orosz fordítással magyarázzák (pl. vogul *Төрүм лāтың тотнэ хум*, osztják *Турām Ясā н туты хōят – пророк* 'prófeta (tkp. Isten szavát hozó férfi)').

A jelentésátvitel klasszikus példája a vogul *Төрүм*, osztják *Турām* szó, amelynek jelentése a pogány világnézetben 'ég, isten, védőszellem, időjárás, idő, természet, világ'. A keresztény vallás felvétele óta 'szent, ikon és Isten'. A vogul és a suriskári Márk evangéliumban kizárólag 'Isten' jelentésben használják (Widmer 2004: 131).

Idegen szavak, szólások és kifejezések helyett újak keletkeztek vogul nyelvi alapon, pl.: *Евангелия* ~ *Ёмас Ляххал* 'Evangélium [jó hír]', *апостол* ~ *Төрүм лāтың тотнэ хум* 'apostol [Isten szavát hozó férfi]', *Мессия* ~ *Кристос* 'Messiás, Krisztus', *Рабби* ~ *Ханисътан Хум* 'Mester, Tanító, Rabbi [tanító férfi]' stb. Tükörszók és értelmezések, körülírások, magyarázatok szép számban akadnak: *Хансум Нэпакыт* 'írott papírok' = 'a Szentírás', *сāккон ханисътан хум* 'törvényt tanító férfi' = 'törvénytudó', *Төрүм лāххал тотнэ хум* 'az Isten üzenetét hozó férfi' = 'prófeta', *наля үрнэ хум* 'bárányt őrző férfi' = 'pásztor', *витыл нёрнал пиньы* 'vízzel keresztet tesz' = 'keresztel', *карек вāри* 'vétkezik', *Төрүм янытлан эрыг* 'Istent magasztaló ének' = 'himnusz, zsoltár', *лōль вāрнэ хум* 'rosszat tevő férfi' = 'törvényenkívüli', *йивный матырāти вāрнэ хум* 'fából valamit csináló férfi' = 'ács', *нэз-хумыг халн сялты* 'nő-férfi [házaspár] közé lép' = 'házasságot tör' stb. (Vö. Keresztes 2004: 77.)

A vizsgált fordításrészletek alapján a következőket állapíthatjuk meg. A fordítók rendelkezésére álltak olyan, a vogulban és osztjákban már korábban meglevő szavak és kifejezések, amelyeknek beültetésével semmilyen nehézségük nem volt. A nyelvújítás egyik fontos módszere, hogy meglevő ősi vagy jövevényszavakat foglaltak le új jelentésben vagy új szövegösszefüggésben. Az agglutináló nyelvtípusra talán legjellemzőbb módszer a szóképzés és a

szóösszetétel, amelynek jóvoltából meglevő elemekből belső úton nyertek kifejezéseket új bibliai fogalmakra is. A szóképzés legáltalánosabb formája, a deverbális nomen (különösen a *nomen actionis* v. *agentis*) sajnos nincs meg a vogulban, mert a folyamatos melléknévi igenév önmagában (elliptikusan) nem fejezi ki a személyt, ezért a cselekvést végrehajtó személyek kifejezésére az igenév után a *xōmna* 'valaki, személy', *хум, ойка* 'férfi, bácsi' stb. jelentésű szót használják; pl. 'tanító' = 'tanító férfi'. Nem tudni, végbemegy-e a közeljövőben olyan változás, mint a magyarban, balti finnben vagy mordvinban (vö. m. *tanító*, fi. *etsivä* 'nyomozó', md. *salica-maštica* 'gonosztevő' stb.). A cselekvés vagy történet kifejezésére pedig a vogulban is ugyanez a participium szolgál, utána viszont a *vārmaľ* 'valami, dolog' vagy *нак* 'eset, történet' jelentésű szó szerepel; pl. 'áldozat, áldozás' = 'áldozó dolog', 'feltámadás' = 'feltámadó esemény' stb. A gyökeresen eltérő földrajzi és kulturális környezet különbségeiből adódóan legtöbbször az európai emberek számára teljesen evidens személyek, tárgyak és fogalmak kifejezésére is részletes körülírást, értelmezést, magyarázatot kell adni; pl. 'ács' = 'fából valamit csináló férfi'. (Vö. Keresztes 2004.) Ugyanilyen típusok mutathatók ki az osztjából is (Widmer 2004: 113–114).

A szó tágabb értelmében vett szóösszetételre több példa van. A szó szorosabb értelmében, vagyis az írásban is mutakozó, új szóösszetételre nem találtam példát; ez azzal függ össze, hogy a hantiban a névszók legnagyobb része főnévi és melléknévi szerepet egyaránt betölthet, és az attributív főneveket rendszerint külön szokták írni. Szintaktikai szerepükre nézve akár egybe is lehetne írni pl. a *перна юх* 'kereszt, keresztfa', *горчица сэм* 'mustármag' összetételeket.

Gyakori a foglalkozásneveknél az a típus, amelyben a foglalkozást egy ige fejezi ki melléknévi-igenévi alakban, ehhez hozzáfűzik a *хоят* 'ember', ill. *эх* 'emberek' szót; pl. *закона утадтаты эх* 'írástudók', *хот верты хоят* 'ács', *мит акадтаты хоят* 'vámos' (tkp. 'árat összegyűjtő ember'), *утадтаты ху* 'tanító ember, tanító' stb. (Widmer 2004: 131–132).

A szóösszetétel speciális alfajaként értelmezhetjük a grammatikalizálódást, amely leggyakrabban az elvont fogalmak kifejezésében található. A magában is használatos, 'dolog, munka' jelentésű *вер* és a 'dolog, tárgy' jelentésű *от* (a vogul *vārmaľ*, *ум* 'dolog, tárgy' szóhoz hasonlóan) agglutinálódhat egy névszóhoz '-ság/-ség', ill. '-ás/-és' jelentésben. Habár az agglutináció jellege nem vehető ki a szóban forgó fordítás írásmódjából – mindkét obiugor nyelvben következetesen külön írják –, a funkcióból egyértelműen kiderül a szófajváltás: melléknévi igenevet és főnevet absztrakt fogalomnak mi-

nősít. Így pl. az *атәм* 'rossz' szóból *атәм вер* 'vétek' (szó szerint: 'rossz dolog' > 'rosszaság'); a *хәня* 'rejtett, titkos' szóból *хәня вер* 'titok' képződik. A vogulban a melléknév translativusi alakja használatos, pl. *каныһыҕе (олнэ вәрмалы)* 'harag, tkr. haragosként levő dolog'; participiumhoz járulva elvont főnevet képez, pl. *түлмантан вәрмалы* 'lopás, tkr. lopó dolog' stb. Az osztjákban is az előbbivel egy töről fakadó *вер* 'dolog', ill. a konkrét jelentéstartalommal nem bíró *нур* szó szolgál (vö. Kakszin 1998: 281–282).

Tükörkifejezések (calque)

Előfordul, hogy főként orosz mintára (oroszsországi finnugor fordítások), ritkábban finn, ill. skandináv (karjalai, ill. lapp) mintára keletkeznek kifejezések.

4.7. Egy nyelv történeti megközelítése

A történeti feldolgozás elsősorban egyetlen nyelven belül képzelhető el. A 19. század elején, majd a második felében és a 20. század fordulóján készült fordítások kitűnően összevethetők a 20. század végi anyagokkal. E fordítások alapján általában kirajzolódik az a tendencia, miszerint a korábbi fordítások több (jövevény) orosz elemet tartalmaznak, mint a frissek, amelyekben észrevehető a neologizmusok irányába való elmozdulás, tehát a nemzeti nyelv alapján történő nyelvújítás (vö. Appendix 3; Maticsák 2009).

4.8. Kombinált megközelítés

Egy Márk evangéliumi fordításrészlet elemzésével szeretném bemutatni a kérdés rendkívüli nehézségét. Egy-egy nehezen értelmezhető és fordítható részletet választottam (Mk 7,21-22, vö. Appendix 4).

Tisztában vagyok azzal, hogy mind a forrásnyelv, mind a célnyelv több kérdést vet föl. Forrásnyelvnek tekinthető az a változat, amelyből a finnugor nyelvi fordítás készült. A modern orosz Újtestamentum viszonylag stabil szöveggel rendelkezik. Így azok a fordítások, amelyek ennek alapján készültek, e tekintetben „csak” a forrásnyelv értelmezésének nehézségeit tükrözik. A célnyelvre fordító – különösen, ha első fordítás („szűzfordítás”) készül – kénytelen szavakat, kifejezéseket, tükörformákat kreálni a célból, hogy érthetővé tegye a szöveget. Minthogy a gyermekbiblia potenciális olvasói reményeink szerint jól tudják anyanyelvüket, fontos, hogy minél egyszerűbb, a folklórban használatos szavakhoz nyúljanak. Erkölcsi értékek és normák minden társadalomban léteznek. A zsidó-keresztény világ fogalmait, erkölcsi rendszerét viszonyítani kell a helyi értékekhez.

A forrásnyelv is okozhat problémát. A görög eredetinek latinra fordításával a bibliakritika foglalkozik. Ezekből a nyelvekből a modern nyugati nyelvekre számos fordítás készült: különböző korokban, római katolikus, majd protestáns verziók, végül a különböző korok fordítóbizottságainak revíziói. Ezek a szövegváltozatok természetesen segíthetik a problematikus részek értelmezését, ugyanakkor további nehézséget okoznak a célnyelv beszélőinek. A finnországi kiadványok jelentős mértékben hatottak a finnugor bibliafordításokra, pl. az orosz *слава* 'dicsőség' szót a mordvinban három különböző szóval adják vissza, ami egyértelműen finn hatást mutat (Fábián 2007: 29–30).

A Biblia nyelvének értelmezése éppannyira problematikus, komplikált és tökéletlen, mint amilyen a legtöbb nyelv helyesírási rendszere. Mindkettő örökös csiszolásra szorul.

Vegyük hát szemügyre a kiválasztott újszövetségi részletet, először a vogul és az osztják fordításokat (vö. Appendix 5)! Ugyanígy elemezni lehet a többi finnugor fordítás megoldásait. Ezeket a kifejezéseket is – a szibériai rokonaink megoldásaihoz hasonlóan – részletesen meg lehetne vizsgálni. Már a felületes áttekintés alapján is nyilvánvalók a különbségek.

Összefoglalóul a következők állapíthatók meg:

– A nagyobb írásos hagyományokkal rendelkező finnugor nyelvek (magyar, finn, észt) tömör kifejezéseket használnak, bőségesen élnek a szóképzés lehetőségével. A szóösszetételek aránya ennél jóval kisebb, a körülírással szószerkezetek aránya pedig szinte elenyésző. Az új, elvontabb fogalmak kifejezésére már megszilárdult formák szolgálnak.

– Középuton állnak a mordvin csoportok, náluk az irodalmi nyelvi normák – sajnos – két különböző irányban kezdenek megszilárdulni. A 19. századi fordításokkal való összehasonlítás azt mutatja, hogy a mordvin is jó úton van a tömör fogalom- és szóalkotás irányában.

– Az irodalmi íráshagyományok híján a vogul és osztják fordítók csak nehezesen tudják kifejezni a bibliai fogalmakat. Ezekben találkozunk leggyakrabban a körülírásokkal. Ez persze nem idegen ezektől a nyelvektől, hiszen a népköltészetben is igen gyakran használnak igeneveket. Pl. vogul *naŋ mōlal' kar-palit χosa pākwantəl jorəlaχtəmənt wārən wōjən χotal' minas?* 'unlängst, als du auf deinen langen Zapfen von der Grösse einer Amsel so stolz warst – wo is damals gewonnenes Fett? | a minap rigó nagyságú hosszú cirbolyatobozaiddal dicsekedvén szerzett zsírod hova ment?' [hova tűnt az a zsírod, amit akkor csináltál, amikor a minap a tobozaiddal dicsekedtél] (Kálmán 1976: 85); ugyanilyen bonyolult a következő versrészlet is: *naŋ*

jotne õlne nomt simam õńsi 'die Gedanken meines Herzens sind bei dir | veled szeretnék lenni, kedvem lenne veled lenni' [veled levő gondolatot/kedvet bír a szívem] (Kálmán 1976: 80).

– A történeti elemzések alapján kitetszik, hogy a régebbi fordításokban a régebbi irodalmi hagyományokkal rendelkező nyelvekben is nagyobb szerepe lehetett a körülírásnak, a gazdaságosság szempontjából releváns ellipszis mára azonban már rövidítette a kifejezéseket. Várható, és reméljük is, hogy az idők előre haladtával hasonló fejlődési tendenciák fognak érvényesülni a legkisebb finnugor népek irodalmi gyakorlatában is. Megjegyzem, hogy például a magyar régiségben is sokkal gyakrabban fordultak elő az igenevek és igeneves szerkezetek, mint ma.

5. Következtetések és feladatok

Fontos lenne sort keríteni egy alapos összehasonlító vizsgálat elvégzésére, a neologizmusok szótározására, hiszen a minták minden bizonnyal hasznosak lennének az irodalmi nyelvek további csiszolásához. Igen jó lenne, ha a bibliafordítások szókincse közkincsévé válna a finnugor anyanyelvű ifjúságnak, mert ez jelentősen elősegítené a gyermekek nyelvi fejlődését, a módszerek és a magatartás visszahatna az anyanyelv nemzetivé (az oroszról eltérővé) válásában a tudomány, a közigazgatás, majd a jog terén is. A fordítások gyakorlati visszahatnak az irodalmi nyelv fejlődésére.

Egy adott nyelv írásbeliségének fejlesztése azt a funkciót is betölti, hogy közösségbe tömöríti az egyéneket, és egyben elkülöníti és elválasztja őket az így létrehozott csoport más közösségeitől. A kialakított standard nyelv presztízzsel ruhazza fel beszélőit, és etnikai identitásukat növeli (Armutlieva 2004: 19). Az oroszországi finnugorokat elkülöníti az oroszoktól vagy török népektől, de a többi finnugor nyelvek és nyelvjárások beszélőitől is! Egy nép írásbeliségét mindenáron ápolni, művelni, fejleszteni kell. Az írott nyelv elhanyagoltsága és elhanyagolása az illető csoport identitásának jelentős gyengülését eredményezi.

A tudatos nyelvtervezés jó példája a lapp irodalmi nyelv térhódítása. Sikertült kialakítani és elfogadtatni egy viszonylag egységes irodalmi nyelvi normát és helyesírást. A boltok polcain az árukhoz már évtizedek óta ott áll a lapp megnevezése is. Ez már eleve céltudatos nyelvtervezést és szóalkotást feltételez. Utsjokiban már a 70-es években hallottam Beatles-slágereket lappul énekelni a szórakozóhelyeken. Ma már szép kétnyelvű (lapp és norvég) kiadványokban olvashatók a közoktatási tantervek és oktatáspolitikai irányelvek (*10-jagi vuodđoskuvlla sámi oahppoplánat / Det samiske lærplanverket*

for den 10-årige grunnskolen, 1997). Nemrég jelent meg az északi lapp szintaxist bemutató anyanyelvi monográfia (Sammallahti: *Láidehus sámegiela cealkkaoahpa dutkamii*, 2005) és a lapp–német középszótár is (Sammallahti–Nickel: *Sámi-duiskka sátnegirji / Saamisch-deutsches Wörterbuch*, 2006). Tudomásom szerint készül az angol szótár is. Ennek és az angol nyelvű szakkönyveknek (Sammallahti: *The Saami Languages. An Introduction*, 1998) jóvoltából kis létszámú rokonaink nyelve és kultúrája gazdagítja az Európai Unió kulturális palettáját és a világörökséget. Ami pedig az oroszországi finnugor nyelveket illeti, a helyzet nem sok optimizmusra ad okot (Pusztay 2006).

Az irodalmi nyelvi normák kialakítása csaknem minden finnugor népnél megindult. A nyelvújítás, neologizmusok tekintetében éles szembenállás alakult ki a neológusok és a nyelv spontán fejlődésében hívő szakemberek között. A nagyobb finnugor nemzeti nyelvek esetében is megtörtént az „össze-csapás”, majd a vita kompromisszummal, de inkább az ortológusok győzelmével végződött. Tanulmányomban csak néhány finnugor nyelv néhány érdekes kérdésével tudtam foglalkozni. A Biblia lefordítása egy-egy nyelv és kultúra jelentős mérföldköve. Finnország az Újtestamentum első finn fordítójának, Mikael Agricolának (minthogy születésnapjának dátuma ismeretlen, halálának napján, április 9-én) a nemzeti lobogó felvonásával tiszteleg. A bibliafordítások jelentőségét és hatását az anyanyelv kutatói, a szakemberek tudják leginkább lemérni és értékelni. Legyen övék az utolsó szó!

Appendix 1: Erza – moksa összevetés

erza (E)

moksa (M)

1) Szavak új jelentésben:

азомс '(pogány szertartással) megszentel' > 'megszentel', *азор* 'úr' > 'Úr', *вельмев-темс* 'megfordul' > 'feltámad', *вадемс* 'ken, zsíroz' > 'felken', *варчавамс* 'próbál' > 'kísért'

азомс '(pogány szertartással) megszentel' > 'megszentel', *азор* 'úr' > 'Úr', *вельмамс* 'megfordul' > 'feltámad', *вадемс* 'ken, zsíroz' > 'felken', *тяряфтомс* 'próbál' > 'kísért'

2) Szóképzés:

Теиця 'Teremtő' (< *теемс* 'tesz, csinál'), *Тонавтый* 'Mester' (< *тонавамс* 'tanít'), *Сёрмадовкс* 'Írás' (< *сёрмадомс* 'ír'), *озаткс* 'trónus' (< *озамс* 'ül'), *содавкс* 'csoda' (< *содамс* 'tud')

Теиця 'Teremtő' (< *теемс* 'tesz, csinál'), *Тонафтиеньке* 'Mester' (< *тонафтомс* 'tanít'), *Идись* 'Megváltó' (< *идемс* 'megszabadít'), *Сёрматф* 'Írás' (< *сёрмадомс* 'ír'), *кучф* 'apostol' (< *кучемс* 'küld')

3) Képzők önálló szóból**(grammatikalizáció):**

ломаньлув 'emberiség' (< *ломань* 'ember' + *лув* 'rend'), *вейсэнлув* 'szövetség' (*вейсэнь* 'együtt' + *лув* 'rend')

азоркши 'királyság' (< *азор* 'úr' + *ши* 'nap'), *ломантьнал* 'emberiség' (< *ломань* 'ember' + *нал* 'csoport')

4) Kopulatív összetételek:

менельть-масторт (plur.) 'mennyei-föld' > 'világ', *нейий-мариу* 'látó-halló' > 'szemtanú'

менельнь-масторонь 'mennyei-földi' > 'világi', *няись-азондысь* 'látó-beszélő' > 'szemtanú'

5) Alkalmi szóösszetételek:

валвелявкс 'példabeszéd' (< *вал* 'szó' + *велявкс* 'fordulat'), *инамоморо* 'dicsérő ének' > 'himnusz' (*инамс* 'dicsér' + *мор* 'ének'), *ојумарькс* 'olajfa' (*ој* 'vaj' + *умарькс* 'gyümölcsfa'), *иневанькс* 'szent' (*ине* 'nagy' + *ванькс* 'tisza')

валвеляфкс 'példabeszéd' > 'parabola' (*вал* 'szó' + *веляфкс* 'fordulat'), *инама-мора* 'dicsérő ének' > 'himnusz' (*инамс* 'dicsér' + *мора* 'ének'), *вайшүфта* 'olajfa' (*вай* 'vaj' + *шүфта* 'fa'), *иньару* 'szent' (*ине* 'nagy' + *ару* 'tisza')

6) Elvonás:

арьне 'tisztelet' < *ар(м)немс* 'tisztel'

7) Egyéb eszközök:

армо 'angyal' (ismeretlen eredetű szó), *чопача* 'bálvány' (régis szó felelevenítése)

шопача 'bálvány' (régis szó felelevenítése), *юрем* 'rokonság' (régis szó felelevenítése)

Appendix 2: Összefoglalás

angol	'to forgive'	'to repent'	'to repent'
orosz	'простить'	'(по)каяться'	'(по)каяться'
finn	<i>antaa anteeksi</i> 'ajándékul ad'	<i>katua</i> 'elhagy'	<i>kääntyä</i> 'megfordul'
észt	<i>andeks anda</i> < finn 'ajándékul ad'	<i>meelt parandada</i> 'lelkét gyógyítja'	<i>pöörduda</i> 'megfordul'
karjalai	<i>prostie / piästüä</i> < orosz / 'elenged'	<i>jättie</i> 'elhagy'	<i>kiäntüö</i> 'megfordul'
aunusi	<i>prostie / pühkittie, pestie</i> < orosz / 'eltöröl, lemos'	<i>muuttua mielet</i> 'meg- változtatja véleményét'	<i>kiäntüö</i> 'megfordul'
tveri	<i>jättie</i> 'elhagy'	<i>kohentuo</i> 'emelkedik (lelkileg)'	<i>kiäntüö</i> 'megfordul'
vepsze	<i>pästta, unohtada</i> 'elenged, elfelejt'	<i>kärautakse</i> 'megfordul'	<i>kärautakse</i> 'megfordul'
lapp (számi)	<i>addit ándagassii / sihkkut</i> < finn / 'eltöröl'	<i>jorgalit, dahkat</i> <i>jorgalusa</i> 'megfordul, fordulatot tesz'	<i>jorgalit</i> 'megfordul'
erza- mordvin	<i>нолдамс</i> 'leír, szternóz' / < orosz	<i>витькстемс</i> 'elvet'	<i>велявтомс</i> 'megfordul'
moksa- mordvin	<i>нолдамс</i> 'elenged'	<i>азондомс</i> 'elmond'	<i>шарфтомс</i> 'megfordul'
osztják	<i>но́х пайтты</i> 'elsimít'	<i>пõтәртты</i> 'elmond'	<i>эватты</i> 'megfordul'
vogul	<i>ёрувлы</i> 'elfelejt'	<i>вуськасы</i> 'elvet'	<i>хультунты</i> 'elhagy'
magyar	<i>(meg)bocsát</i> 'dismiss, cancel'	<i>(meg)bán</i> 'regard as a problem, consider as ills'	<i>(meg)tér</i> 'turn'

Appendix 3

	Lk 11:4
görög	Καὶ ἄφεσις ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀφίομεν παντὶ ὀφειλόντι ἡμῖν, Καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν. (Mt 6:13) ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.
latin	Et dimitte nobis peccata nostra, siquidem et ipsi dimittimus omni debenti nobis. Et ne nos inducas in tentationem. [(Mt 6:13) Sed libera nos a malo.]
angol	And forgive us our sins, for we also forgive everyone undebted to us. And do not bring us into temptation, [(Mt 6:13) but deliver us from the evil one].
orosz	И прости нам грехи наши, ибо и мы прощаем всякому должнику нашему; и не введи нас в искушение, но избавь нас от лукавого.
E 1821	И нолдыкъ тянекъ пажетнекъ минекъ, кода миньгакъ нолтлитянокъ ар-вехкененьпантлицястень минекъ, илямизь совавть минекъ бедасъ, но ваномискъ минекъ шайтяндо.
E 1889	Кода минсь минекъ пандумать простятанокъ, тонь-гак истя минекъ пежетенекъ прости. Манявмо оля тенекъ иля максть. Душмандо-якъ идимизь.
E 1910	Простить минек пежетенек, ведь миньсь-как тенек пежетень теицятнень простятанок, Манявмо оля тенек иля макст. Душмандо-якъ идимизь.
E 1996	Нолдыть минек пежетнень, эдь миньгак нолдтнетяно сынст минек зыянаонь теицятнень. Илямизь нолда минек терявтовомас.
E 2006	Нолдыть минек теевть пежетенек, эдь миньгак нолдтнетяно минек икеле чумосотнень. Илямизь нолда снартнемас-варчавтнемас, мекевланк – менстямизь Апародонтъ.
M 1891	Простиндайтъ минь крефенекень, кона миньць простиндакшнесайнекъ миньдеснекъ кальдявэнь тixнень. Тямасть максь минь пыгандамсь. Ванэмасть минь тушманнекенъ эздэнь-га.
M 1997	Нолдайтъ пежетеньконь, вдь миньге нолясаскъ пежетьснон, кие тии зиян. Тямасть максе тяряфнемас.
finn	Anna meille syntimme anteeksi, sillä mekin annamme anteeksi jokaiselle, joka on meille velassa. Äläkä anna meidän joutua kiusaukseen. [(Mt 6:13) Vaan päästä meidät pahasta.]
magyar	Bocsásd meg vétkeinket, mert mi is megbocsátunk minden ellenünk vétkezőnek. És ne vigy minket kísértésbe, [(Mt 6:13) de szabadíts meg a gonosztól.]

A régebbi fordítások a fenti példák szerint a *Pater noster* végére betoldották Máté 6:13 'de szabadíts meg a gonosztól!' mondatot.

E 1993	Нолдыть минек теевть пежетенек, кода миньгак нолтнетяно минек икеле чумосотнень. Илямизь нолда варчавтовомас, [мекевланк – менстямизь зыяновдонтъ.]
M 1999	Нолдайтъ шумоньконь, кода миньге нолясаскъ тейнекъ шумуфненди. Тямасть вятъфте тяряфнемас, [и ванфтомасть кальдявда.]

Appendix 4

A különböző – zsidó–keresztény valláserkölcse szerinti – bűnök fordítására álljon itt egy fejezet Márk evangéliumából (Mk 7,21-22):

Görög – Ἔσθθεν γὰρ ἐκ τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων οἱ διαλογισμοὶ οἱ κακοὶ ἐκπορεύονται, (1) μοιχεῖαι, (2) πορνεῖαι, (3) φόνοι, (4) Κλοπαί, (5) πλεονεξίαι, (6) πονηρίαι, (7) δόλος, (8) ἀσέλγεια, (9) ὀφθαλμὸς πονηρός, (10) βλασφημία, (11) ὑπερηφανία, (12) ἀφροσύνη.

Latin – Abintus enim de corde hominum malae cogitationes procedunt, (1) adulteria, (2) fornicationes, (3) homicidia, / (4) furta, (5) avaritiae, (6) nequitiae, (7) dolus, (8) impudicitiae, (9) oculus malus, (10) blasphemia, (11) superbia, (12) stultitia.

Német – Denn von innen aus dem Herzen der Menschen kommen die bösen Gedanken hervor: (1) Unzucht, (2) Dieberei, (3) Mord, / (4) Ehebruch, (5) Habsucht, (6) Bosheit, (7) Arglist, (8) Ausschweifung, (9) Neid, (10) Lästerung, (11) Hochmut, (12) Torheit.

Magyar – A szívből származik ugyanis minden rossz gondolat, (1) paráznaság, (2) lopás, (3) gyilkosság, / (4) házasságtörés, (5) kapzsiság, (6) rosszindulat, (7) hamisság, (8) kicsapongás, (9) irigység, (10) káromkodás, (11) kevélység, (12) léhaság.

Finn – Juuri ihmisen sisäلتä, sydämetä, lähtevät pahat ajatukset, ja niiden mukana (1) siveettömyys, (2) varkaudet, (3) murhat, / (4) aviorikokset, (5) ahneus, (6) häijyys, (7) vilppi, (8) irstaus, (9) pahansuopuus, (10) herjaus, (11) ylpeys ja (12) uhmamieli.

Észt – Sest seestpoolt, inimeste südamest, lähtuvad kurjad mõtted, (1) hoorus, (2) vargused, (3) tapmised, / (4) abielurikkumised, (5) ahnus, (6) kurjused, (7) kavalus, (8) kii-malus, (9) kade silm, (10) Jumala pilkamine, (11) kõrkus, (12) rumalus.

Lapp (számi) – Dasgo siskkildasas, olbmo váimmus, bohtet pahás jurdagat: (1) fuorrá-vuohta, (2) suolavuohta, (3) olmmošgoddin, / (4) náittosdilirihkkun, (5) ruhtaváibmil-vuohta, (6) bahávuohta, (7) behtolašvuohta, (8) badjelmearálašvuohta, (9) gáđašvuohta, (10) bilkádus, (11) čeavláivuohta ja (12) jierpmehisvuohta.

Svéd – Ty inifrån, ur människornas hjärtan, kommer de onda tankarna, (1) otukt, (2) stöld, (3) mord, / (4) äktenskapsbrott, (5) själviskhet, (6) ondska, (7) bedrägeri, (8) lider-lighet, (9) avund, (10) förtal, (11) högmod, (12) förblindelse.

Norvég – For innenfra, fra menneskehjertet, kommer de onde tankene: (1) hor, (2) tyveri, (3) mord, / (4) ekteskapsbrudd, (5) pengejag, (6) ondskap, (7) svik, (8) utskeielser, (9) misunnelse, (10) spott, (11) hovmod, (12) vettløshet.

Orosz – Ибо изнутри, из сердца человеческого, исходят злые помыслы, (1) прелюбодеяния, (4) любодеяния, (3) убийства, / (2) Кражи, (5) лихоимство, (6) злоба, (7) коварство, (8) непотребство, (9) завистливое око, (10) богохульство, (11) гордость, (12) безумство.

Erza-mordvin – Эдь потсто, ломаненть седейстэ, тукшныть апаро арсемат, (2) саламот, (3) ломанень маштомат, (1) усксевемат-ускурямот, / (4) –, (5) Сюпавчис правтомат, (6) кежть, (7) манчема, (8) виськс тевть, (9) сельмень сявадома, (10) амазый валсо кортамо, (11) эсь прянь верьга кандома, (12) пеляскалема.

Moksa-mordvin – ...сяс мес ломанть потмоста, седистонза, лисендихть кальдяв мяльхть, (1) усксевомась, (2) саламась, (3) ломанень шавомась, / (4) –, (5) козяшיתי прафтомась, (6) кяжишись, (7) васькафнемась, (8) сельмос эцемась, (9) сельмонь каямась, (10) равжа валса корхтамась, (11) эсь прянь няемась и (12) ёньфтема прянь вятемась.

Vogul – Элумхѳлас сымныл лѳль номтыт кон-квѳлѳгыт: (1) мѳт хум нѳ ѳт ѳлнѳ вѳрмалъ, (3) алысьлахтын вѳрмалъ, (2) тѳлмантан вѳрмалъ. / (4) –, (5) Нялыңыг, (6) кантыңыг, (7) лаплахтыгланѳг ѳлнѳ вѳрмалъ, (8) –, (9) –, (10) Тѳрум лѳкамтан вѳрмалъ. (11) –, (12) –

Osztják – Хѳят дыпелѳ элты, сѳм элты ликѳн нѳпсѳт мѳнлѳт, (1) ики-ими щирѳн атма улты верѳт, (4) ху-нѳ щирѳн атма улты верѳт, (3) хѳят велты верѳт, (2) лѳдмѳсты верѳт, (5) тарма улты вер, (6) лик вер, (7) ущмарѳна-ѳлмащты вер, (8) укщѳма улты вер, (9) атѳм сѳмѳн ватты вер, (10) Турѳм элты атма пѳтѳрты вер, (11) ѳращты вер, (12) нѳман ѳт нумѳсман верты вер.

Angol – For from within, out of the heart of men, proceed evil reasonings, (1) fornications, (2) thefts, (3) murders, / (4) adulteries, (5) covetousness, (6) wickedness, (7) deceit, (8) licentiousness, (9) envy, (10) blasphemy, (11) arrogance, (12) foolishness.

Francia – Car c'est du dedans, c'est du coeur des hommes, que sortent les mauvaises pensées, (1) les adultères, (2) les débauches, (3) les meurtres, / (4) les vols, (5) les cupidités, (6) les méchancetés, (7) la fraude, (8) le dérèglement, (9) le regard envieux, (10) la calomnie, (11) l'orgueil, (12) la folie.

Appendix 5

		vogul	osztják	magyar
(1)	прелюбодеяния	<i>мōт хум нэ эт олнэ вārмалъ</i> tkp. 'más férfi nőjével levő dolog'	<i>ики-ими щирāн атма удты вер</i> tkp. 'apanyája módján rosszul levő dolog'	'paráznaság'
(2)	кражи	<i>тūлмантан вārмалъ</i> tkp. 'lopó dolog'	<i>долмāсты вер</i> tkp. 'lopó dolog'	'lopás'
(3)	убийства	<i>алысьлахтын вārмалъ</i> tkp. 'ölő dolog'	<i>хōят велты вер</i> tkp. 'ember ölő dolog'	'gyilkosság'
(4)	любодеяния	—	<i>ху-нэ щирāн атма удты вер</i> tkp. 'férfi-nő módján rosszul levő dolog'	'házasságtörés'
(5)	лихоимство	<i>нялыуьбг (олнэ вārмалъ)</i> tkp. 'mohó, kapzsisággal (levő dolog)'	<i>тарма удты вер</i> tkp. 'fősvény levő dolog'	'kapzsiság'
(6)	злоба	<i>кантыуьбг (олнэ вārмалъ)</i> tkp. 'haragos, dühösként (levő dolog)'	<i>лик вер</i> tkp. 'düh dolog'	'rosszindulat'
(7)	коварство	<i>лаплахтбгланэг олнэ вārмалъ</i> tkp. 'csalóként levő dolog'	<i>уцмарāна-ōлмацты вер</i> tkp. 'hamisságos, hamiskodó dolog'	'hamisság'
(8)	непотребство	—	<i>уқиāма удты вер</i> tkp. 'tisztátlanul levő dolog'	'kicsapongás'
(9)	завистливое око	—	<i>атām сэмāн ватты вер</i> tkp. 'rossz szemmel látó dolog'	'irigység'
(10)	богохульство	<i>Тōрум лōкамтан вārмалъ</i> tkp. 'Istent szidalmazó dolog'	<i>Турām эдты атма нōтāрты вер</i> tkp. 'Istenről rosszul beszélő dolog'	'káromkodás'
(11)	гордость	—	<i>ēрацты вер</i> tkp. 'kevélykedő dolog'	'kevélység'
(12)	безумство	—	<i>нэман ат нумāсман верты вер</i> tkp. 'rosszindulatból nem gondolkozva csináló dolog'	'léhaság'

(Keresztes 2004: 78–79) (Widmer 2004: 133–134)

Ugyanígy elemezni lehet a többi finnugor fordítás megoldásait is.

	erza- mordvin	moksa- mordvin	finn	észt	angol
(1)	уксевемат- ускурямо	уксевома	siveettömyys	hoorus	'fornication'
(2)	саламо	салама	varkaus	vargune	'theft'
(3)	ломанень маштома	ломанень шавома	murha	tapmine	'murder'
(4)	—	—	aviorikos	abielurikku mine	'adultery'
(5)	сюпавчис правтома	козяшители прафтома	ahneus	ahnus	'covetousness'
(6)	кеж	кяжиши	häijyys	kurjune	'wickedness'
(7)	манчема	васькафнема	vilppi	kavalus	'deceit'
(8)	виськс тев	сельмос эцема	irstaus	kiimalus	'licentiousness'
(9)	сельмень сявадома	сельмонь каяма	pahansuopuus	kade silm	'envy'
(10)	амазый валсо кортамо	равжа валса корхтама	herjaus	Jumala pilkamine	'blasphemy'
(11)	эсь прянь верьга кандома	эсь прянь няема	ylpeys	kórkus	'arrogance'
(12)	пеляскалема	ёнфтема прянь вятема	uhmamieli	rumalus	'foolishness'

Források

Gyermekbibliák

- Детская Библия. Библейские рассказы в картинках. Институт перевода Библии. Стокгольм 1983, 1990 (Ford. Борислав Арапович, Вера Маттелмяки).
- Biblia lapsile (livvikse, Детская Библия на карельском [ливвиковском] языке). Biblienkiännändyinstituttu. Helsinki–Stokgoľm 1995, 2009. (Ford. Zinaida Dubinina.)
- Lapsiden Biblii (vepsen keel, Детская Библия на вепском языке). Biblijan kändmižen institut. Stokgoľm–Helsinki 1996. (Ford. Nina Zaiceva.)
- Библиянь ловномат (Детская Библия на эрзя-мордовском языке) Библиянь ютавтомань институтось. Стокгольма–Хельсинки 1993. (Ford. Н. С. Адушкина, В. С. Щемерова, Д. Т. Надькин.)
- Идень Библия (Детская Библия на мокша-мордовском языке). Библиянь ётафтома институтсь. Хельсинки–Стокгольма 1999 (Валентина Мишанина).
- Челядь понда Библия (Детская Библия на коми-пермяцком языке) Библия вуджётан институт, Хельсинки–Москва 2003. (Ford. Ismeretlen.)
- Нылпиослы Библия. Библиез берыктонъя Институт. Хельсинки–Стокгольм 2001 (Ford. Михаил Атаманов).
- Komi-Zürjén (előkészületben).
- Jézus élete – karjalai 1994, olonyeci 1991, 1994, 2001, vepsze 1991, 1994, erza 1991, moksa 1993, cseremisiz 1993, hegyi cseremisiz 1994, komi-zürjén 1993, komi-permják 1993, vogul 1996, osztják (Kazim) 1995, 1997.
- Jézus a gyermekek barátja – lapp (Kildin) 1996, moksa 1995, hegyi cseremisiz 1995, komi-zürjén 1994, 2000, komi-permják 1997, votják 1994.
- Bibliai történetek – cseremisiz 2001, 2002, komi-permják 2002, votják 2003, vogul 2003, osztják (Suriskar) 2003 (Kazim), 2005.
- Új Testamentum (Újszövetség) – karjalai (előkészületben), olonyeci (livvi) 2003, vepsze 2006, lapp 1998 (Oslo), erza 2006, moksa (előkészületben), votják 1997, cseremisiz 2007.

Evangeliumok

Máté: karjalai 2007, olonyeci 1997, vepsze 1998, lapp (Inari) 1995 (Finnország), erza 1998, moksa 2002, cseremisiz 1999, hegyi cseremisiz (várható 2009), komi-zürjén 1999, komi-permják 2001, votják 1992.

Márk: karjalai 1996, olonyeci 1993, vepsze 1992, erza 1995, moksa 1995, cseremisiz 1994, hegyi cseremisiz 1997, komi-zürjén 1995, komi-permják 1996, votják 1992, vogul 2000, osztják 2000.

Lukács: karjalai 1999, olonyeci 1997, 2000, vepsze 1996, lapp (Inari) 1998 (Finnország), erza 1996, moksa 1997, cseremisiz 1996, hegyi cseremisiz 1999, komi-zürjén 1996, komi-permják 2005, votják 1992, vogul (részletek) 2007, osztják (részletek) 2007, 2009.

János: karjalai 2006, olonyeci 1993, vepsze 1993, erza 1990, moksa 2003, cseremisiz 1997, hegyi cseremisiz 2006, komi-zürjén 1998, komi-permják 2007, votják 1992.

Apostolok cselekedetei: karjalai 2004, olonyeci 1999, vepsze 1999, erza 1996, moksa 2005, cseremisiz 1986, hegyi cseremisiz (előkészületben), komi-zürjén 1979, komi-permják 2009, votják 1996

Levelek: –. Jelenések: –

Ótestamentum (ószövetségi részletek, zsoltárok) – olonyeci 2006 (Zsoltárok), (Genezis előkészületben), vepsze (Zsoltárok előkészületben), erza (teljes Ószövetség előkészületben), cseremisiz (Zsoltárok, Genezis előkészületben), komi-zürjén (Zsoltárok előkészületben), votják (Zsoltárok 1999, néhány ószövetségi könyv 2004–2007, teljes Ószövetség előkészületben).

Teljes Biblia vagy Újszövetség

Novum Testamentum graece et latine. (Ed. F. Brandscheid.) Sumptibus Herder, Friburg 1906.

Latina (Vulgata editionis). In: Biblia Téka CD-ROM, Arcanum, Budapest, [sine anno] ISBN 963 8592370– Новый завет. Printed by The Bible League. South Holland, in cooperation with Bethany Fellowship, Inc. Minneapolis [sine anno].

The Holy Bible. Authorized King James Version. Word Bible Publishers, Iowa Falls, Iowa 1987.

The New Testament. Recovery version. Text translated by: The Editorial Section Living Stream Ministry. Outline, footnotes, charts, and references

written by Witness Lee. Living Stream Ministry, Anaheim, California 1991.

Die Bibel in heutigen Deutsch (Evangelisches Bibelwerk). Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1982.

Gute Nachricht – Neues Testament. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 2001.

Bibeln. Svenska Bibelsällskapet och Bokförlaget Libris, Örebro 2001.

Godt Nytt. Det nye testamente for mennesker i dag. 7. opplag. Det Norske Bibelselskaps Forlag, Oslo 1979.

La Sainte Bible. Société Biblique de Genève, Genève–Paris 1996.

Biblia Téka CD-ROM, Arcanum, Budapest, [sine anno] ISBN 963 8592370

*

Biblia. Ószövetségi és újszövetségi szentírás. Szent István Társulat, Budapest 1979.

Újszövetségi Szentírás. (Görög eredetiből fordította P. Békés Gellért és P. Dalos Patrik.) [New Testament Scripture (translated from the Greek original by P. Gellért Békés and P. Patrik Dalos).] Budapest 1992.

Pyhä Raamattu. 4. painos. Suomen Piipliaseura, Mikkeli 2001.

Piibel. The Bible in Estonian. Piibliseltsi Väljaanne, [sine loco] 1968.

Jevanheli Lukan kirjuttamana (varsinaiskarjalaksi). (Koittelupainos.) Evankeliumi Luukkaan mukaan vienankarjalaksi. The Gospel according to Luke in the Northern Karelian dialect. Евангелие от Луки на севернокарельском диалекте. Piiplienkiännösinstituutti Helsinki–Stokholmi, 1999.

Apostoloin ruavot. (Koitepainos.) Apostoloin ruavot livvikse. Apostolien teot livviksi. The Acts of the Apostles in the Karelian (Olonets) language. Деяния святых Апостолов на карельском (ливвиковском) языке. Biblien kiännösinstituutti, Helsinki–Stokgol'm / Petroskoi 1999.

Evangelii Matvejan mödhe (vepsän keel). Biblijan kändmižen institut, Издательство "Карелия", Petroskoi, Stokgol'm–Helsinki 1998. [Евангелие от Матфея на вепсском языке / Gospel of Matthew in the Veps language; published in Stockholm–Helsinki 1998.]

Odđa Testamenta. Norgga Biibalsearvi, Oslo 1998.

Марконь сёрмадовт Евангелия. [The Gospel of Mark in the Erzya-Mordvinian language. Trial edition.] Institute for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 1995.

Марконь коряс Евангелия. [The Gospel of Mark in the Moksha-Mordvinian language. Trial edition.] Institute for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 1995.

Од вейсэньлув. Библиянь Ютавтомань Институтось, Хельсинки–Санск 2006.

Евангелие Марк ястәм ширән. The Gospel according to Mark in the Khanti language. Translated by T. A. Prokina. Institute for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 2000.

Марк хум хансум Ёмас Ля́ххал. The Gospel according to Mark in the Vogul language. [Trial edition.] Translated by V. S. Ivanova. Institute for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 2000.

Evangéliumok (régj)

Геррань Миянь Шюндю-руохтынань Святой Ёвангели Матвѣйста, Карьялань кiel'ëлля. Пийтери 1820. [Herran miän Šündü-ruohtinan svjatoj jovangeli Matveista karjalan kiel'ellä, The holy gospel of our Redeemer according to Matthew in the Tver Karelian language; published in St. Peterburg, 1820.]

Das Evangelium Matthäi in den westlichen Dialect des Livischen übersetzt von dem Liven J. Prinz und dessen Söhnen P. Prinz und J. P. Prinz, durchgesehen von F. J. Wiedemann, Mitglieder der Kaiserl. Akad. d. Wissenschaften in St. Petersburg. London 1863.

Das Evangelium Matthäi in den östlichen Dialect des Livischen zum ersten Male übersetzt von dem Liven N. Pollmann, durchgesehen von F. J. Wiedemann, Mitglieder der Kaiserl. Akad. d. Wissenschaften in St. Petersburg. London 1863.

Markusevangeliet i Lars Rangius samiska översättning från 1713. (Ed. Karin Wilson.) Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi CI, Uppsala 2008.

Господань минекъ Исусань Святой Евангеля, Матфей, Марко, Лука и Ёаннь пельдесть. Сёрмадозь эрзянь келсэ. Пецятазь ярмакъ велга Россиянь Библейскоень Промксонь. Петербургсэ. Типографіасо Николаень Гречань 1821 іень.

Тявть Святойть Апостолтнень кучовксть, и апокалипись или штафтома Святой Иоаннань богословань. Сёрмадозь юрзянь келсэ. Пецятазь ярмакъ велга Россиянь Библейскоень Промксонь. Петербургсэ. Типографіасо Николаень Гречань 1827 іень.

Matveiste svätoi jevangeli'a. Das Evangelium des Matthäus ersä-mordwinisch revidiert von F. J. Wiedemann. London 1865.

Святое Евангелие Господа нашего Исуса Христа отъ Луки, На Эрзянскомъ наречіи Мордовскаго языка, издание Православнаго Миссіонерскаго Общества. Казань 1889.

- Святое Евангеліе Господа нашего Іисуса Христа отъ Луки, На мокшанскомъ наречіи мордовскаго языка, издание Православнаго Миссіонерскаго Общества. Казань 1891.
- Die Evangelien Matthæi und Marci in wogulischer Übersetzung. (August Ahlqvist) MSFOu 7 (1894): 5–125. Helsinki.
- A' kondai vogul nyelv a' Popov G. fordításának alapján. Matpinel jälpen jomas l'achel. (Hunfalvy Pál) NyK 9 (1872): 127–194. Pest.
- A' kondai vogul nyelv (Márk evangéliuma). Marknil jälpin latilp. (Hunfalvy Pál) NyK 10 (1873): 207–257. Pest.
- Matvei el'ta jemny aikol-jastypsa (P. Vologodsky). London 1868.

Irodalom

- Armutlieva, Christina 2004: Az inari és a kildini lapp egyházi terminológia etimológiai elemzése néhány bibliafordítás alapján. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 17–26.
- Balogh Anita 2004: Ásványnevek a finn és a magyar bibliafordításokban. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 27–41.
- Csepregi Márta 2005: Bibliafordító Intézet Helsinkiben. In: *Finnugor Világ (A Reguly Társaság Értesítője)* X/1. Budapest, 23–27.
- Dusnoki Gergely 2004: Az északi lapp bibliafordítások betegségneveinek etimológiai vizsgálata. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 43–52.
- Dusnoki, Gergely 2005: The Names of the Diseases in Northern Lapp Bible Translations. *Folia Uralica Debreceniensia* 12: 13–22.
- Fábián Orsolya 2003: A mordvin bibliafordítás terminológiájáról. *Folia Uralica Debreceniensia* 10: 91–102.
- Fábián Orsolya 2004: A „kísértés” terminológiájának kérdései néhány finnugor nyelvben. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 53–63.
- Фабиан, Оршоя 2005: Вопросы терминологии *искушения* в некоторых финно-угорских языках. *Folia Uralica Debreceniensia* 12: 23–32.
- Fábián Orsolya 2007: A 'dicsőség' szó és szinonimáinak megjelenése a Lukács evangélium mordvin nyelvű fordításaiban. *Folia Uralica Debreceniensia* 14: 23–33.
- Fodor György 2007: Terminológiai kérdések a Máté evangélium erza-mordvin és karjalai fordításaiban. *Folia Uralica Debreceniensia* 14: 35–43.

- Gromova, Ljudmila 2006: Людмила Громова, Тверские печатные памятники карельской письменности 19. столетия. *Folia Uralica Debreceniensia* 13: 29–39.
- Häkkinen, Kaisa 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia.* WSOY, Porvoo.
- Hakulinen, Lauri 1969: *Suomen sanaston käännöslainoja.* SKS, Helsinki.
- Ivanov, Ivan–Arto Moisio 1998: *Marin kielen sanaston kehitys 1900-luvulla.* Publications of the Department of Finnish and General Linguistics of the University of Turku, 57.
- Kakszin, A. D. 1996: А. Д. Каксин, Способы выражения достоверности в казымском диалекте хантыйского языка. *Linguistica Uralica* 32, Tallinn. 278–282.
- Kálmán Béla 1976: *Chrestomathia Vogulica.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- Keresztes László 2001: Nyelvújítási törekvések az új mordvin bibliafordításokban. Mikola-émlékkönyv. Néprajz és Nyelvtudomány 41/1. *Acta Universitatis Szegediensis Sectio Ethnographica et Linguistica*, Szeged. 129–134.
- Keresztes, László 1995: On the Question of the Mordvinian Literary Language. In: G. Zaicz (red.), *Zur Frage der uralischen Schriftsprachen. – Вопросы уральских литературных языков.* Linguistica Series A, *Studia et dissertationes*, 17. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 47–55.
- Keresztes, László 2002: Efforts aiming at language reform in the new Mordvin Bible translations. In: R. Blokland–C. Hasselblatt (ed.) *Finno Ugrians and Indo-Europeans: Linguistic and Literary Contacts.* *Studia Fenno-Ugrica Groningana* 2. Maastricht. 192–196.
- Keresztes László 2004: Nyelvújítási törekvések és módszerek a Márk evangélium új vogul fordításában. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 73–86.
- Keresztes, László 2005: Neological Aspirations in a Few Recent Finno-Ugric Bible Translations. *Folia Uralica Debreceniensia* 12: 47–57.
- Keresztes László 2008: A vepsze irodalmi nyelv az új evangéliumfordítás tükrében. *Folia Uralica Debreceniensia* 15: 49–64.
- Keresztes, László 2009: *The Standardization of Minor Fennic Languages (Karelian, Veps).* (Megjelenés előtt).
- Maticsák Sándor 2009: *Az evangéliumfordítások lexikológiai vizsgálata az egyházi terminológia megújításának szempontjából.* Tartu. (Kézirat).
- Mielikäinen, Aila 1998: 1900-luvun raamatunsuomennosten uudissanastoa. In: A. Mielikäinen–P. Suihkonen (toim.), *Tutkielmia raamatun kielestä.* Suomen kielen laitoksen julkaisuja, Jyväskylä. 105–136.

- Peneva, Dennica 2004: Nyelvújítási törekvések Karjalában a legújabb bibliafordításokban. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 101–112.
- Перевод Библии в литературах народов России, стран СНГ и Балтии. Материалы конференции Москва 1–3 декабря 1999 г. Институт перевода Библии, Стокгольм–Хельсинки–Москва. Российская Академия наук, Отделение литературы и языка. Москва 2003.
- Pusztay János 2006: Nyelvével hal a nemzet. Az oroszországi finnugor népek jelene és jövője 11 pontban. In: *A Magyarorsággutatás Könyvtára XXVIII. Teleki László Alapítvány, Budapest.*
- Rédei, Károly 1970: *Die syrtjänischen Lehnwörter im Wogulischen.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Savijärvi, Ilkka 1994: Itämerensuomalainen kolmijako. In: I. Savijärvi (p.), Tieten Tahtoen. *Studia Carelica Humanistica* 3. Joensuu yliopiston humanistinen tiedekunta. Joensuu. 45–61.
- Sulkala, Helena 2003: Itämerensuomalaiset vähemmistökielet kirjakieliksi. *Folia Uralica Debreceniensia* 10: 177–193.
- Widmer Anna 2004: „Menjetek el az egész világra, és hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek!” Az új suriskári osztják bibliafordításról. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 127–139.

*

**The questions of Finno-Ugric literary languages
in the light of the latest Bible translations**

An English version of this study is available in the volume 1 of the 11th International Congress for Finno-Ugric Studies (CIFU 11), Piliscsaba (Hungary) 9–14 August 2010.

LÁSZLÓ KERESZTES

**Вопросы литературных языков финно-угорских народов
в плане новейших переводов Библии**

Статья доступна в русском переводе в пленарном томе XI. Международного конгресса финно-угроведов 9.-14. VIII. 2010, Пилишчаба, Венгрия (CIFU–11/ I).

ЛАСЛО КЕРЕСТЕШ